
Aktualnost Kantovih koncepcija o miru

ZVONKO POSAVEC*

Sažetak

Autor razmatra *tri definitivna članka* Kantova spisa *Prema vječnom miru*, njihovu unutarnju logiku i međusobnu uvjetovanost. Mir se u svijetu može postići samo ako je ustav *republikanski*, ako se odnosi među državama temelje na načelu *federaliteta* i ako je osigurano pravo *građanina svijeta*. Autor pobliže ukazuje na važnost i potpunu novost prava koje pripada čovjeku kao građaninu svijeta, a ne samo kao pripadniku određene države.

Sve do 1990. godine odnosi u svijetu odvijali su se prema uspostavljenim pravilima hladnoga rata: postojala su dva, međusobno ugrožena bloka, neprijatelj je bio točno određen, a glavni je cilj bio ne dozvoliti mu nikakvu prednost u naoružanju. To je prouzročilo nečuveno nadmetanje, u kojem su oba bloka stvorila ubojita sredstva. Bilo je to razdoblje hladnog rata, razdoblje ravnoteže straha, u kojem se ni od čega nije prezalo, samo da bi se postigla stanovita prednost u međusobnom natjecanju. Nakon 1990. cilj postaje difuzan, strategija neodređena, a političari smeteni. Nitko nije imao točan pojam o tome što ovi događaji politički znače i nitko nije znao kako iznova formulirati odnose među državama. Kako bi trebao izgledati međunarodni sustav u kojem bi vladao mir? Što znači ovakvo stanje u međunarodnim odnosima i kako se ono uopće može postići i osigurati?

Politika nema danas odgovor na ovo pitanje, a to se može vidjeti iz cijelog niza proturječja koja kolaju u kuloarima svjetskih organizacija. Tako su donedavno Amerikanci, kao i njemački ministar vanjskih poslova Kinkel, bili odlučno protiv proširenja NATO-a, a sada su odjednom energično za to proširenje. To, međutim, nikako ne znači da opet neće biti protiv toga. Rusija bi trebala biti partner Zapada, ali je istodobno planirano proširenje NATO saveza (vjerojatno protiv nje) koje bi ona trebala mirno prihvatiti. Dobar poznavalac međunarodnih odnosa, Dieter Senghaas, donedavno je tvrdio kako je Balkan *crna rupa* i kako se ne trebamo nadati da će se Zapad na bilo koji način na tom području angažirati. Nedugo zatim poslale su zapadne zemlje 60.000 vojnika da osiguravaju mir u Bosni. Sve

*Zvonko Posavec, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Političke teorije i političke institucije.

pokazuje da politički krugovi nisu bili dorasli nastaloj situaciji, a glavni razlog leži u nepostojanju bilo kakve dugoročne koncepcije. Ova smetenost u međunarodnim odnosima vrlo je opasna i može postati jednim od uzroka rata, a u našim je prilikama zdušno pomogla razvitku ubitačnih tendencija i tragedije što je nastala na ovim prostorima.

Međutim, ova dezorijentiranost dijelom je neopravdana, jer mi posjedujemo spoznaje koje uvelike nadmašuju današnje vrludanje i besciljnost u međunarodnoj politici. Jedan primjer izuzetne spoznaje o tome kako strategijski pristupiti rješavanju današnjih odnosa među državama svakako je Kantov spis *Prema vječnom miru*, koji je nastao prije dvjesto godina i koji je još i danas izuzetno aktualan. Spis je važna karika u dugom lancu pronalazačenja uputa kako u međunarodnim odnosima uspostaviti mir. Mir, postizanje kojeg je neposredni cilj ovoga spisa, suprotstavlja se grozotama rata. Rat što ga Kant ima pred očima zahtijevajući mir, ograničeni je rat kakav se prakticiralo nakon Westfalskog mira 1648. Kant ne poznaje svjetske ratove, kao ni ratove protiv civila; utoliko rat nije za njega neko zločinstvo, ali ipak njegovo zalaganje za prevladavanje rata i upute što ih on daje dobivaju tek sada puno značenje. Stoga ću izložiti njegova nastojanja oko uspostave mira u međunarodnim odnosima.

Kako postići *vječni mir*? Za Kanta je vječni mir ideal kojem je potrebna *pravna konceptualizacija*. On je izgrađuje tako što osim *državnog prava (das staatliche Recht)* i *prava naroda (Völkerrecht)* uvodi treću dimenziju prava, a to je *pravo svjetskog građanina (das Recht der Weltbürger)*. Osnovna Kantova strategija sastoji se u tome da se unutardržavno pravno stanje mora dovršiti u jednom globalnom poretku koji narode ujedinjuje i koji ukida rat. To, prema njegovom mišljenju, nije moguće ostvariti klasičnim sredstvima *prava naroda (Völkerrecht)*, koje tolerira postojeće ratove u međunarodnim odnosima, nego je potrebno uvesti nove pravne elemente. Kantov proces pravne konceptualizacije međunarodnih odnosa izvest ću u nekoliko točaka. Najprije ću izložiti unutarnji državni poredak koji teži spram miru (1), zatim ću prikazati Kantovo dvoumljenje oko nadilaženja načela prava naroda u međunarodnim odnosima (2), a na kraju ću pokazati neophodnost kategorije prava svjetskog građanina radi uspostave vječnog mira (3).

1. Osnovna strategija postizanja mira u okviru jedne države stoji pod imperativom potrebe republikaniziranja vladavinskog sustava države. Prvi definitivni članak iz *Vječnog mira* daje neophodne upute u tom smislu: *Građanski ustav u svakoj državi treba biti republikanski*. Samo moć koja je legitimirana pravom osigurava mir i tako na ograničenom prostoru stvara prve i značajne realne uvjete za globalni mir. Radi se, dakle, o tome i to je odlučno, da mir počinje ustanovljivanjem pravnog poretka unutar države. Statistike politologa pokazuju nam da države sa slobodarskim pravnim poretkom sasvim rijetko sudjeluju u brojnim ratovima u razdoblju nakon velikog svjetskog rata, a pogotovo ne ratuju međusobno.

U čemu se sastoji *republikanski ustav* koji bi prvi trebao biti garantom

mira? Prije svakoga posebnog određenja republikanskog ustava potrebno je istaknuti važnost da jedna država uopće ima pravno obvezujući ustav, bez obzira na to je li on pisani ili nepisani. Naime, presudno je da *načela i zakoni* važe, a što u sebi uključuje i to da se vlada može prisiliti na njihovo poštivanje. Svoje podrijetlo ova najviša načela imaju u umu. To su principi umnoga prava, koje Kant povremeno naziva *prirodnim pravom*. S obzirom na to da je ovdje mišljen *ljudski um*, potpuno je konzekventno da Kant govori o *ljudskim pravima*, kad traži najviše kriterije političkog odlučivanja.

U raspravi *Spor fakulteta* Kant definira konstituciju: “Ideja jednog s prirodnim pravom ljudi usklađenog ustava: da naime oni koji se pokoravaju zakonu treba da budu istodobno, sjedinjeni, i zakonadavci, leži u osnovi svih državnih formi, a zajednica, koja se, njoj primjereno, mišljena putem čistih pojmova uma, zove platonički ideal (*respublica noumenon*), nije prazna maštarija, nego je vječna norma za svaki građanski ustav uopće, i odstranjuje svaki rat.” (Kant, IV, 364).

Republika počiva na slobodi svih članova jednoga društva kao ljudi, to je prvi i najviši princip *republikanskog ustava*, a time i najviši uvjet za mir. Zatim na ovisnosti svih o jednom zajedničkom zakonodavstvu. Time je jednakost pred zakonom podignuta na najviše načelo konstitucije republikanskog ustava. Treba napomenuti da je ovdje posebno istaknuta ovisnost svih o zajedničkom zakonodavstvu. Svi stanovnici državnog područja podvrgnuti su podjednako zakonu. Svi su oni podvrgnuti vladavini zakona i, prema Kantu, nalaze se u *pravnoj ovisnosti*. Postoji *striktna jednakost* ove vezanosti. Jednakost u podvrgavanju zakonu imala je nesagledive posljedice. Kant je jako udaljen od misli *slobode od vladavine* (*Herrschaftsfreiheit*), jer bi to za njega značilo negaciju politike i posebno svakoga prava. Principom pravne ovisnosti kao vlastitim principom republikanskog ustava (koju Kant ovdje naglašava) nastoji se ojačati politička orijentacija njegove argumentacije. Kant hoće posebno istaknuti vezanost građana na zakonodavstvo i sudstvo. Naposljetku, jednakost državljana temeljno je načelo *republikanskog ustava*. To je također izvorni princip pravnog poretka. Sva ova načela (sloboda, pravna ovisnost o zajedničkom zakonu i jednakost državljana) u okviru države tendiraju *prema svojoj naravi vječnom miru*, smatra Kant.

Principi republikanskog ustava i na njih nadovezana logika mira ne dopuštaju nikakve sumnje o tome kako se radi zapravo o demokratskoj pravnoj državi, koju Kant smatra prvim i najvažnijim pouzdanim činiteljem mirnog poretka. Zapravo je ovdje mišljena liberalna demokracija kako je mi danas razumijemo: dakle, jedan pravno oblikovan parlamentarni poredak, u kojem izabrani predstavnici ne tvore samo zakonodavna tijela, nego i oni sa svoje strane izabiru predstavnike za obavljanje poslova vladanja i sudstva. Ova teza čini se problematičnom, jer je Kant odlučno otklonio demokraciju. Međutim, on pod demokracijom smatra nereprezentativni oblik vladanja, dakle, neposrednu formu vladanja, u kojoj svaki hoće biti

gospodar svakoga, a to je izobličjenje (Uniform) demokracije. A “svaka prava republika jest i ne može drugo biti, nego predstavnički sustav naroda” (Kant, IV, 341). Iz toga možemo zaključiti: ako konstitucija države realizira podjelu vlasti, ako je pri tome tako izgrađena da vlast predstavlja volju naroda i ako ona u svemu tome jamči vladavinu prava, tada je *republikanski ustav* istoznačan s demokracijom. Samo parlamentarna demokracija udovoljava najstrožim načelima republikanizma. Možemo zaključiti da mir mogu dugoročno osigurati samo pravno ustrojene parlamentarne demokracije.

2. Kao što smo vidjeli, Kant smatra da postoji pravna nužnost uspostave slobodnih republika, želimo li ostvariti mir. Unutarnja konstitucija države prva je pretpostavka uspostave mira. Kako, međutim, tako samostalno konstituirana politička jedinstva mogu osigurati mir? Kant pokazuje stanovito kolebanje u pogledu koncepcije ostvarenja mirnog poretka među državama.

Drugi definitivni članak *Vječnoga mira* tematizira neposredno odnos među različitim državama. On glasi: “Pravo naroda treba se temeljiti na federalizmu slobodnih država”. Ova izreka tvori jezgru cjelokupnog spisa o miru. Kant postavlja tezu kako treba uspostaviti *savez naroda*, a ne *državu naroda*, koji će regulirati njihove odnose. To je potaklo žive diskusije koje traju sve do danas.

Najprije da objasnimo izraz *pravo naroda* (Völkerrecht). Izraz *Völker* može značiti najprije ono što riječ “gentes” doslovno znači: zajednicu istoga podrijetla, odnosno etnički homogenu grupu. Kad bi se izraz *Völker* poklopio s ovim značenjem, tada bi se Kant bavio pravima etničkih skupina, rodova, plemena i krvnih zajednica. U tu problematiku spada i pravo etničkih skupina da istupe iz državnog saveza kojem su one dotad pripadale, kao i pravo da ostvare svoju vlastitu državu. Jedno takvo pravo nije tek danas aktualno; ono je bilo aktualno već u Kantovo doba, na primjer pri objavi nezavisnosti kasnijih Sjedinjenih Država Sjeverne Amerike. Kant ne obrađuje ovu temu. On zapravo od samoga početka i stalno ima na umu *narode kao države* (Kant, IV, 354). Dakle, ne misli *gentes*, *krvne zajednice*, nego *civitates*, dakle narode u smislu građanstva. Stoga pod narodom misli on u osnovi građanstvo. Ovaj smisao naroda predleži u članku njemačkog *Osnovnoga zakona*, koji glasi *sva vlast proizlazi iz naroda*. Pri tome ne igra nikakvu ulogu jesu li države etnički homogene ili heterogene, jesu li one homogene nacionalne države, heterogene nacionalne države ili su multinacionalne države.

Drugi definitivni članak mogao bi se točnije izraziti ako bismo na mjesto *prava naroda* stavili *pravo država*. Radi se, naime, o koegzistenciji već postojećih pojedinih država. Kant slijedi ovdje uobičajenu upotrebu riječi kako bi izbjegao nepotrebne nesporazume; naime, *Völkerrecht* regulira tradicionalno međudržavno pravo. Inače, kao što je poznato, izraz *pravo naroda* (Völkerrecht) potječe iz 17. stoljeća. Predforme ovog prava nalazimo već od antike. Međutim, značenje na koje rekurira Kant dano je

u djelu Nizozemca Huga Grotiusa *De iure belli ac pacis* (1625.). On potvrđuje vladarima pravo na najvišu vlast, priznaje im suverenitet i čini ga stožerom međunarodnih pravnih odnosa, te iz toga izvodi pravo vladara da vode i objavljuju ratove (*ius ad bellum*). Kant kategorički poriče suverenitu upravo to pravo, te time utemeljuje radikalno novo pravo naroda tako da na mjesto *prava naroda na rat* uspostavlja *pravo naroda na mir*. Time su načela međunarodnih odnosa dobila sasvim nov poticaj, čije ovladavanje ni danas nije završeno.

Kako Kant konkretno izvodi ovo mišljenje?

On svoje objašnjenje počinje jednom analogijom: “Narodi se, kao države, mogu prosuđivati kao pojedinci” (Kant, IV, 208). Dovodi se u analogiju država i čovjek. Čovjek se može zamisliti u prirodnom stanju jednako kao i država. Polazna je točka razmatranja uspostave konstitucije, dakle mira, opis prirodnog stanja, njegove negativne posljedice na život čovjeka i zahtjev za njegovu prevladavanje. Iz prirodnog stanja može se izaći ugovaranjem koje uspostavlja *zakonsko stanje*. Dakle, uspostavlja se svjesnim ozbiljenjem ideje prava koja osigurava unutarnji mir. Jednako se tako mogu razmatrati države kao da stoje u prirodnom stanju. To za Kanta nije nikakva hipotetička pretpostavka, nego realitet njegova doba. Kao što je u prirodnom stanju *homo homini lupus*, tako i u međudržavnom odnosu *civitas civitati lupus est*.

Na što nas upućuje ova analogija? Ona tvrdi kako ne samo da unutar-nji mirni poredak među građanima mora imati svoj temelj u pravu, nego isto tako i izvanjski odnosi među državama. Ista načela (načela slobode i jednakosti, individualne samodostatnosti) koja vrijede u *državnom pravu* (*Staatsrecht*) mogu se analogno primijeniti i u *pravu naroda* (*Völkerrecht*), dakle na međusobne odnose pojedinih država. Postoji ipak jedna značajna razlika: dok u prirodnom stanju među ljudima ne postoji nikakvo obvezno pravo, dotle je prirodno stanje među državama samo u njihovom međusobnom odnosu bez prava, ali unutar države vlada već pravo. Stoga u međudržavnim odnosima ne treba tek stvoriti pravo, nego se ono mora od postojećeg državnog prava proširiti na međudržavne odnose. Nadalje, u državi tek s uspostavom centralne vlasti, odnosno monopola sile države, postaje pravo zbiljsko i važeće. U pravnom ujedinjenju država ne postoji nikakav monopol sile nadređen pojedinim državama da bi se one privele u pravno stanje. Ne smije se uspostaviti država nad državama, nego samo pravna sigurnost među državama koju ljudi već u pojedinim državama imaju.

Kant, prema tome, zagovara *savez naroda* (*Völkerbund*) — naravno, u značenju saveza država — a ne *državu naroda* (*Völkerstaat*), pogotovo ne *svjetsku republiku* (*Weltrepublik*), u koju bi države ulazile bez obzira na svoju unutarnju konstituciju. Svrha federativnog ujedinjenja ostaje ograničena na osiguranje mira. Radi se samo o *savezu mira* (*foedus pacificum*) i ni o čemu drugom. Ovim ograničenjem potvrđuje se suverenitet pojedinih država koji zabranjuje nastanak odnosa međusobnog

podvrgavanja. Ovisnost koja postoji među građanima pojedine države, ne može se prenijeti na odnose suverenih država. Subjekti prava naroda jesu slobodni, jednaki i samostalni i ne smiju dospjeti u odnose ovisnosti: iz toga zadobiva Kant bitni argument za *savez naroda* (Völkerbund), a protiv *države naroda* (Völkerstaat). “To bi bio savez naroda koji ipak ne bi morao biti država naroda. U tome leži proturječje: jer svaka država, naime, uključuje odnos višega (zakonodavca) prema nižemu (onom koji sluša, naime narodu), pa bi više naroda u jednoj državi sačinjavalo samo jedan narod, a to proturječi pretpostavci da mi ovdje procjenjujemo, razmatramo pravo naroda jednih prema drugima, ukoliko oni čine različite države, a ne narode koji bi se trebali stopiti u jednu državu” (Kant, IV, 211). *Pravo naroda* prema svojem pojmu pretpostavlja različite narode, stoga ne može biti dan nikakav razlog iz područja prava naroda da se svi narodi spoje u jednu narodnu državu. Kod Kanta dakle ostaju suverene države tvorevine, a svako nasilno pripajanje je protivno pravu. Pluralitet svijeta država za Kanta je normalna pretpostavka politike.

No što tjera države da nakon dugog razdoblja ratova prihvate mir? Kant je savim realističan: nužda će prisiliti države da stupe u pouzdane pravne odnose. “To je neizbježan izlaz iz nevolje u koju ljudi jedni druge uvaljuju i koja mora prisiliti države upravo na tu odluku (ma kako im to teško padalo), na koju je divlji čovjek isto tako protiv svoje volje bio prisiljen, naime: da napusti svoju brutalnu silu i da potraži mir i sigurnost.” (Kant, IV, 35). Nevolja dobiva političku kvalitetu, jer je u njoj ugrožena sloboda svake države za sebe kao i njihov savez. Ustanovljivanje saveza mira mora ovo negativno stanje prerasti, ali i sačuvati suverenitet država. Kant smatra da države mogu osigurati međusobni mir i svoju državnu neovisnost samo u *ideji federaliteta*. U uspostavljanju mirnog poretka težište je postavljeno na samointeres političkih aktera bez kojih se ne može ostvariti mirni poredak. Kant se i ovdje, usprkos trezvenom pogledu na ljudsku prirodu, poziva na neka svojstva čovjeka koja mu pružaju nadu: “To poštovanje što ga svaka država odaje pojmu prava, bar na riječima, dokazuje ipak da čovjek posjeduje jednu duboku, iako zasad uspavanu, moralnu obdarenost (schlummernde, moralische Anlage im Menschen) koja će pobijediti princip zla u njemu (...) i dati mu nadu da to očekuje i od drugih. Jer inače, države željne rata ne bi riječ pravo ni uzimale u usta.” (Kant, IV, 146).

3. Kao što smo vidjeli, *federalizam slobodnih država* nosi u sebi mnoge teškoće, jer se samostalnost država pojavljuje kao neprevladiva smetnja njihovoj federalnoj kooperaciji. Kant izričito odbacuje bilo kakvu formu naddržavne egzekutive i legislative, te ne priznaje nikakvo naddržavno sudište. On dakle pledira za čisti federativni karakter saveza mira. Narodi se prema pravu naroda *ne trebaju stopiti u jednu državu*. Istina je da on vidi *ideju svjetske republike* kao nešto pozitivno, ali dodaje *in thesi* to je ispravno, ali *in hypothesi* tu ideju narodi odbacuju, jer ona ne odgovara *njihovoj ideji prava naroda* (Kant, IV, 147)). Kant u spisu *O miru* otklanja ujedinjenje država u jedno političko tijelo, ali ipak stanovita dvoj-

ba ostaje. On govori o srastanju svih država u *državu naroda* (civitas gentium), "koja će se sve više širiti dok na poslijetku ne obuhvati sve narode zemlje" (Kant, IV, 147). Njihovo zajedničko djelovanje formiralo bi se prema *pozitivnoj ideji svjetske republike*, a u njoj bi *pravo naroda* postalo suvišno. No odnosi su za sada takvi da narodi ustraju na svojoj samostalnosti, te razlika između *državnog prava* i *prava naroda* dalje postoji. Stoga se "na mjesto jedne pozitivne ideje svjetske republike može postaviti kao negativni surogat samo jedan sve širi, postojan savez (svih država) koji odbacuje rat" (Kant IV, 147). Ideja o državi naroda nije nova kod Kanta. Već u spisu *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* (1784.) najavio je on buduće *veliko tijelo države*. Isto tako, u *Gemeinspruch* (1793.) govori on o mogućnosti provedbe *opće države naroda*. Zapravo, on od osamdesetih godina stalno operira s mogućnošću svjetske države. Međutim, tek u spisu *O miru* (1795.) smatra on koncepciju svjetske republike nerealističnom i definitivno je odbacuje. Kantova promjena u prosudbi proizlazi, kako smatraju mnogi interpreti, iz pozitivne prosudbe Francuske revolucije. Ona ga je naučila cijeniti prednost samostalnosti države pri mobilizaciji snaga u promjeni državnog poretka.

S obzirom na ovu situaciju shvatljivo je uvođenje *Trećeg definitivnog članka* koji uvodi potpuno novo pravo, *pravo svjetskog građanina*. Naime, u jednoj *svjetskoj republici* ne bi bilo potrebe za uvođenjem *prava svjetskog građanina*. Tada bi svi *građani države* (državljeni) bili također *svjetski građani*. Dakle, njihovo pravo kao *građana svijeta* poklapalo bi se s njihovim pravom *građanina države*. *Stoga je samo mnogostrukost država uvijek mogućnosti prava svjetskog građanina*.

Treći definitivni članak glasi: *Pravo građana svijeta treba se ograničiti na uvjete općeg hospitaliteta*. Premda se ovaj članak čini marginalnim u usporedbi sa dva prethodna, on je sustavno potpuno nov. S obzirom na razvitak svjetskog društva, čiji je nastanak Kant uočio, članak je od izuzetne aktualnosti. Modernom društvu, s obzirom na različit stupanj razvijenosti, ratove i pokretljivost stanovništva, te razne vrste izbjeglištva i gubitka domovine (politički proizvedene), potrebno je danas pravo azila puno više nego u bilo kojem prethodnom stoljeću. Kantovo pravo svjetskog građanina ne govori o azilu, nego o hospitalitetu; dakle, o *pravu na posjet*. Ono priznaje čovjeku pravo čak nezavisno od određene državne pripadnosti. To se može reći i za ljudska prava na kojima se utemeljuju ustavi i koja se internacionalno moraju poštovati. No ipak, ljudska su prava načela, koja se moraju prenijeti u pozitivno pravo. Funkcija *prava svjetskog građanina* može se objasniti s već više puta spomenutom usporedbom između uspostavljanja države i zaključivanja mira: kao što si osobe moraju dati *državno građanski ustav* da bi mogle živjeti u usklađenim pravnim odnosima, tako moraju i države poštovati *svjetsko građanski ustav*, ako hoće uvesti *stanje općeg mira*. Ovdje je načelo prava svjetskog građanina onaj element prema kojem države moraju organizirati svoje odnose. Ovo pravo premašuje okvir jednog postojećeg ustava države, a ipak ga svatko može za sebe zahtijevati, bez obzira na ciljeve koje on slijedi. Na taj je način

stvorena paradigma koja je od neprocjenjive vrijednosti u međunarodnim odnosima.

Da zaključim: tri članka *Vječnoga mira* tvore jedinstvo iz kojeg je moguće osigurati mir u samoj državi, kao i među državama, poštivanjem prava svjetskog građanina.

Literatura:

Kant, I., *Schriften zur Ethik und Religionsphilosophie*, Band IV, Wiesbaden 1959.

Zvonko Posavec

RELEVANCE OF KANT'S CONCEPTS OF PEACE

Summary

The author deals with *the three definite articles* of Kant's text *Towards the perpetual peace*, their inner logic and their interdependence. Peace in the world can only be achieved if the constitution is *republican*, if the relations among the states are based on *federalness* and if *the right of the citizen of the world* is secured. The author highlights the importance and the novelty of the right which belongs to a person as a citizen of the world, and not only as a citizen of a particular state.